

УДК 347.921.8

ВИДИ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Заботін В.В., аспірант
кафедри цивільного процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена аналізу теоретичних розробок видів правової допомоги, зокрема, розглянуто підходи щодо підстав для поділу вказаної допомоги. Сформовано визначення «вид правової допомоги» у цивільному судочинстві, а також запропоновано виокремлювати їх види за різними критеріями, наприклад, залежно від документа, що посвідчує повноваження суб'єкта, уповноваженого надавати правову допомогу; за цивільною процесуальною правосуб'єктністю тощо.

Ключові слова: цивільний процес, правова допомога, юридична допомога, право на правову допомогу, види правової допомоги, суб'єкти правової допомоги.

Статья посвящена анализу теоретических разработок видов правовой помощи, в частности, рассмотрены подходы относительно оснований для разделения указанной помощи на определенные виды. Выработано определение «вид правовой помощи» в гражданском судопроизводстве, а также предложено выделять их виды по разным критериям, например, в зависимости от документа, удостоверяющего полномочия субъекта, уполномоченного предоставлять такую помощь; по гражданской процессуальной правосубъектности и т.п.

Ключевые слова: гражданский процесс, правовая помощь, юридическая помощь, право на правовую помощь, виды правовой помощи, субъекты правовой помощи.

Zabotin V.V. KINDS OF LEGAL AID IN CIVIL PROCEEDING

The article deals with the theoretical development of kinds of legal aid, in particular, the approaches to the grounds for the separating of this aid into certain types are considered. The definition of the "type of legal aid" in the civil proceedings has been developed and it has also been proposed to distinguish their kinds according to different criteria, for example, depending on the document certifying the authority of the entity authorized to provide such aid, on civil procedural personality, etc.

Key words: civil procedure, legal aid, legal assistance, right to legal aid, kind of legal aid, subjects of legal aid.

Постановка проблеми. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) тлумачить право на доступ до правосуддя, як складовий елемент права на справедливий судовий розгляд (п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод), під яким розуміє можливість безперешкодно звернутися до суду, ініціювати провадження у цивільній справі та отримати вирішення справи. Разом з тим це право не є абсолютним, інакше кажучи, підлягає регулюванню на національному рівні, що допускає встановлення обмежень, а також повинно дотримуватися розумного пропорційного співвідношення між життєвими засобами та досягнутою для цього метою. При цьому ЄСПЛ, серед іншого, доступність правосуддя пов'язує і з можливістю скористатися правовою допомогою.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що держава повинна урегулювати можливість особи отримати правову допомогу таким чином, щоб не обмежити доступ до правосуддя. Для цього законодавець має володіти конкретним уявленням про особливості наслідків запровадження того чи іншого засобу реалізації вказаної допомоги, застосовуючи класифікацію (різновид поділу), як певний допоміжний інструмент удосконалення [1, с. 69] правової допомоги.

Ступінь розробленості проблеми. Актуальність заявленої теми також обумовлюється тим, що проблеми видів правової допомоги у цивільному судочинстві майже не вивчалися, хоча їх певні аспекти досліджували Н.Ю. Са-

кара, М.М. Ясинок та інші. Взагалі теоретичними розробками питань видів вказаної допомоги займалися такі вчені, як: О.А. Банчук, Т.Б. Вільчик, В.С. Личко, Р.Г. Мельниченко, В.Ю. Панченко, Ю.Т. Шрамко тощо. У зв'язку з цим, нагального вирішення потребує проблема класифікації зазначеної допомоги, як належного способу отримання достовірних, науково обґрунтованих та конкретних уявлень про особливості надання правової допомоги [1, с. 69].

Отже, **мета статті** – сформулювати поняття «вид правової допомоги» та визначити, в яких з них може надаватися правова допомога у цивільному судочинстві, що дозволить розкрити специфіку її надання та віднайти недоліки у правовому регулюванні цього інституту цивільного процесуального права.

Виклад основного матеріалу. У літературі зустрічаються різні точки зору щодо видів правової допомоги, при цьому виділяють безліч критеріїв для їх поділу. У той же час у науці не існує єдиної точки зору щодо співвідношення таких схожих понять, як «вид» та «форма», а також їхнього розмежування [2, с. 9-14, 34-43; 3, с. 109-110; 4, с. 143-159; 5, с. 186-188; 6, с. 10]. Це, на наше переконання, аж ніяк не сприяє реалізації належного захисту прав, свобод та законних інтересів осіб.

Вбачається, що категорії вид та форма не можна ототожнювати, оскільки форма стосується зовнішнього вираження (способу організації та здійснення) певного предмета чи

явища [7, с. 490; 8, с. 1328; 9], а вид зводиться до різновиду якого-небудь предмета, явища, процесу тощо, що виокремлюється заложно від певної спільної ознаки [7, с. 68; 8, с. 92]. Крім того, для класифікації обов'язково потрібен конкретний критерій як чітка ознака для проведення такого поділу, що відповідатиме змісту правової допомоги.

Отже, види правової допомоги слід характеризувати як певні правові явища, щодо яких відбувся поділ на підставі спільної для них риси, яка, у свою чергу, входить до родового поняття «правова допомога», з якого ці явища виділяють. Взагалі під «видом правової допомоги» у цивільному судочинстві, як вбачається, слід розуміти окрему складову, яка виділяється серед інших однопорядкових правових явищ, на підставі конкретної спільної для них риси, що безпосередньо охоплюється поняттям «правова допомога». У свою чергу, правова допомога розглядається нами як сприяння через правові засоби чи юридичну діяльність інших осіб у судовому захисті порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, свободи та законного інтересу, реалізації цивільних процесуальних прав й виконанні цивільних процесуальних обов'язків [10, с. 44].

У науковій літературі можна знайти різні критерії для класифікації правової допомоги. Насамперед, враховуючи конституційні положення (ст. 59) [11], привертає увагу поділ останньої залежно від матеріального (економічного) критерію на безоплатну та оплатну [4, с. 137; 2, с. 36, 45; 12, с. 423]. Уявляється, що застосування такого поділу у галузі цивільного процесуального права можливе, але лише за умови зміни критерію, що лежить в її основі. У протилежному разі, тобто, якщо залишити матеріальний (економічний) критерій як підставу для поділу правової допомоги на безоплатну та оплатну і у цивільному процесі, то не можливо прослідкувати специфіку зазначеної допомоги у цивільному судочинстві через те, що фінансова складова суспільних відносин, пов'язана з фактом оплати чи не оплати правової допомоги, не регулюється нормами цивільного процесуального законодавства.

На наш погляд, у цивільному процесі критерієм для поділу має виступати документ, яким мають підтверджуватися повноваження того чи іншого суб'єкта, уповноваженого надавати правову допомогу у цивільному судочинстві, оскільки, як впливає з положень ст. 121 Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПК України) [13], суд зобов'язаний встановити особу, яка надає зазначену допомогу, наявність у неї повноважень, що дозволяють взяти участь у процесі.

На цій підставі та виходячи з аналізу положень ст. 42 і 45 ЦПК України, а також ч. 3 ст. 21, ч. 3 ст. 22 Закон України «Про безоплатну правову допомогу» (надалі – ЗУ «Про БПД») [14], ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [15], можна стверджувати, що правова допомога у цивільному процесі може набувати платного та безоплатного виду. Так, якщо на підтвердження своїх повноважень суб'єкт надає

свідоцтво про народження дитини, рішення про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна, доручення Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, службове посвідчення, вважається, що правова допомога надається безоплатно. У свою чергу, інші документи, зокрема, договір про надання правової допомоги або ордер, вказують, що правова допомога, за загальним правилом, надається платно. Причому вказівка «за загальним правилом» означає, що не виключається можливість отримати зазначену допомогу безоплатно. Водночас в ЦПК України закріплено ще один документ – довіреність. Однак її пред'явлення, на жаль, не дозволяє встановити вид правової допомоги, оскільки на цій підставі зазначена допомога може надаватися як платно (адвокатом), так і безоплатно (наприклад, представником Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що діє на основі письмового доручення (п. 10 ч. 1 ст. 13 і ст. 11 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [16] та п. 3, 6, 7 Положення «Про регіональні представництва Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [17]).

Уявляється, що важливе практичне значення для цивільного судочинства має поділ правової допомоги залежно від суб'єктів її надання, хоча у літературі з цього приводу існує дискусія двоякого характеру. З одного боку, неоднозначно визначається кількість суб'єктів, уповноважених надавати таку допомогу, зокрема, одна група вчених є прихильниками вузького погляду, за яким виокремлюють: адвоката, фахівця у галузі права та суб'єкта надання безоплатної правової допомоги [18, с. 46]. Їхні противники, навпаки, так чи інакше дотримуються більш широкого підходу, розширюючи перелік вказаних осіб шляхом включення до їх кола органів державної влади, об'єднань громадян, юридичну особу приватного права тощо [19; 20, с. 31-32; 2, с. 36; 5, с. 186-188; 6, с. 12]. З іншого боку, на цій підставі виділяють спеціалізовану (кваліфіковану) та загальну правову допомогу [21, с. 8] (мова йде про критерій для визначення кваліфікованої правової допомоги), тобто увага зосереджується на якісній характеристиці їхньої діяльності.

Вбачається, що жоден з наведених підходів до класифікації правової допомоги за суб'єктами, уповноваженими її надавати, не може використовуватися у цивільному процесуальному праві, оскільки як перший (щодо кількості) не дає чіткого уявлення про доцільність віднесення тієї чи іншої особи до суб'єктів, уповноважених надавати правову допомогу, через відсутність чіткого критерію, тим самим збільшуючи або звужуючи їх коло, так і другий підхід (стосовно якості) не розкриває специфіку надання суб'єктами такої допомоги у цивільному судочинстві, адже ЦПК України не вимагає перевірки наявності відповідних знань. Такий підхід лише розкриває характер їхньої діяльності. В основі класифікації правової допомоги повинен лежати інший критерій, який надавав би змогу визначити не тільки кількість осіб, які мають право надавати пра-

вову допомогу, а й більш ґрунтовно вказати підстави віднесення певного органу чи особи до уповноважених суб'єктів. Таким критерієм, на наше переконання, може виступати цивільна процесуальна правосуб'єктність, яка, як зазначає В.В. Комаров, є специфічною особливістю суб'єктів цивільного процесуального права, яка робить їх носіями прав та обов'язків, надає можливість вступати у цивільні процесуальні правовідносини. Тобто вона встановлює коло таких осіб, кожен з яких наділений лише притаманною йому, специфічною правосуб'єктністю [22, с. 15]. До того ж остання, за твердженням К.В. Гусарова, закріплює правове положення суб'єктів цивільного процесу, завдяки цьому кожний суб'єкт займає чітко визначене, з-поміж інших учасників цивільного процесу, процесуальне положення [23, с. 23-26].

Такий критерій, як правосуб'єктність, дозволятиме чітко визначити належного суб'єкта її здійснення й відповідно здійснювати розподіл на види. Окрім того, ця класифікація шляхом закріплення певної сукупності процесуальних прав та обов'язків, визначатиме обсяг надання правової допомоги у цивільному процесі. У той же час вона повинна враховувати конституційні зміни [24], а також висловлені, у зв'язку з цим, погляди науковців [20, с. 39-40; 25, с. 54; 26, с. 142-143] у контексті так званої «професійності» правової допомоги. Тож з метою здійснення професійної правової допомоги цивільна процесуальна правосуб'єктність має висувати до суб'єктів, які можуть її надавати, додаткову вимогу таку, як наявність у них юридичних знань та постійний характер їхньої діяльності з надання зазначеної допомоги.

В аспекті вищенаведеного та враховуючи положення чинного ЦПК України, можна виділити наступні види правової допомоги у цивільному процесі залежно від правосуб'єктності. По-перше, правова допомога, що надається суб'єктом, який займає процесуальне положення судового представника (ст. 40 і 41 ЦПК України). Її особливість полягає у тому, що вона може бути професійною і непрофесійною, оскільки ЦПК України закріплює широке коло осіб, що можуть надавати правову допомогу у такому процесуальному положенні, але є фізичними особами (звичайно, при додержанні ними певних умов), до яких, окрім адвоката, не ставиться вимога щодо наявності юридичних знань та постійного характеру діяльності. Іншими словами, ЦПК України закріпив модель «непрофесійної правової допомоги». Проте, виходячи з положень ст. 131-2 Конституції України, навпаки, правова допомога у цивільному судочинстві повинна бути професійною, і лише у виключних випадках таких, як представництво у суді у трудових спорах, у малозначних спорах, а також стосовно так званого законного представництва, може мати непрофесійний характер. Підставами надання правової допомоги виступають: договір, закон, адміністративний чи судовий акт за наявності певних юридичних фактів.

При цьому правова допомога судового представника у цивільному процесі має об-

межений зміст. Обсяг вказаної допомоги не охоплює собою юридичне консультування під час судового розгляду і стосується виключно вчинення процесуальних дій (ст. 44 ЦПК України). Разом з тим, деякі науковці вважають дещо інакше, тим самим розширюючи обсяг такої допомоги, зазначаючи, що правова допомога судового представника може містити: надання консультацій, складання процесуальних документів, звернення з позовними заявами або заявами, а також вчинення всіх процесуальних дій на будь-якій стадії цивільного процесу тощо [27]. Однак, як вказано вище, консультація та складання деяких видів процесуальних документів лежать за рамками цивільної процесуальної форми, а тому не можуть входити до змісту правової допомоги у цивільному процесі, що є неприпустимим. У зв'язку з цим, вважаємо за потрібне доповнити положення ЦПК України відповідною вказівкою.

У той же час, як випливає з аналізу ст. 26, 27, 30, 31, 34-36, 39, 44 ЦПК України, правова допомога судового представника, залежно від можливості вчинення тих чи інших процесуальних дій (обсягу повноважень) без спеціального дозволу або з ним, може мати як нелімітований, так і лімітований характер. Як приклад, допомога законного представника є нелімітованою, адже він здійснює у суді всі ті процесуальні дії, право на вчинення яких має особа, яку він представляє, без спеціального на те дозволу. Однак, деякі з них, наприклад, реалізація процесуальних прав щодо укладання мирової угоди, відмова від позову, визнання позову та інші, все ж таки вчиняються під контролем суду тому, що реалізація цих дій фактично тягне певні негативні процесуальні наслідки, що можуть перешкоджати захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та законних інтересів. У свою чергу, добровільний представник, хоча і у праві здійснювати будь-які процесуальні дії, які може вчиняти особа, у чий інтерес він діє, зокрема, від звернення з позовною заявою (чи іншим процесуальним документом) до подачі заяви про перегляд судового рішення, але надає лімітовану правову допомогу. Оскільки, як підкреслюється в літературі [28, с. 366-368], такий представник завжди діє у межах наданих йому повноважень (сукупність наданих процесуальних прав та покладених на нього процесуальних обов'язків), тобто він може здійснювати тільки ті дії, на які йому дано відповідне право законом або договором. Повноваження добровільного представника, окрім так званих загальних, можуть бути обмежені за волевиявленням особи, від імені якої він діє у процесі, зокрема, це стосується спеціальних прав та обов'язків щодо розпорядження предметом спору та розвитку процесу.

По-друге, правова допомога, що надається судом, враховуючи його правосуб'єктність (ч. 4 ст. 10, ст. 82 і 167 ЦПК України), має особливості, пов'язані з тим, що єдиним суб'єктом її надання є професійний суддя. Реалізація ним зазначеної допомоги має професійний характер, адже суддя насамперед особа, яка володіє юридичними знаннями,

а діяльність щодо роз'яснення сторонам та іншим особам, які беруть участь у розгляді справи, їхніх прав та обов'язків має постійний характер. Водночас обсяг правової допомоги, що надається судом, є спеціальним, він включає суто роз'яснення процесуальних прав та обов'язків (ст. 167 ЦПК України), і закріплює право суду за клопотанням сторін на власний розсуд звільняти від сплати судових витрат, зменшувати їх розмір тощо (ст. 82 ЦПК України). Крім того, суд за клопотанням осіб, які беруть участь у розгляді справи, може сприяти останнім шляхом вчинення певних процесуальних дій, пов'язаних з формуванням фактичної сторони справи (наприклад, ст. 133 і 137 ЦПК України) або забезпеченням їхнього права на правову допомогу, призначаючи законного представника (ст. 43 ЦПК України). При цьому зазначимо, що правова допомога суду має лімітований характер, бо, як слушно підкреслює К.В. Гусаров, повноваження цього органу встановлюються законом [29, с. 114], іншими словами, суд вчиняє чітко визначені процесуальним законодавством дії, як правило, ніби з дозволу осіб, які беруть участь у розгляді справи (за їх клопотанням).

По-третє, правова допомога, яка надається суб'єктами, що займають процесуальне становище органів та осіб, яким законом надано право, захищати права, свободи та законні інтереси інших осіб (ст. 45 і 46 ЦПК України). До особливостей такої допомоги Н.Ю. Сакара відносить те, що її надання є субсидіарною діяльністю, тобто має супроводжувальний характер основної. При цьому вона чітко регламентована нормами ЦПК України, зокрема, здійснюється у передбачених зазначеним кодексом процесуальних формах, а підстави та особи, які можуть її отримати, прямо визначені у законі. Крім того, вчена вважає, що правова допомога може надаватися зазначеними суб'єктами послідовно, змінюючи одна одну: починаючи з роз'яснення норм права, що регулюють спірні правовідносини, переходячи до складання процесуальних документів, звернення з позовними заявами або заявами до суду та закінчуючи вчиненням всіх процесуальних дій, які може вчинити особа, якій надається правова допомога, за винятком укладання мирової угоди [27]. Однак останнє твердження викликає певні заперечення: по-перше, консультування шляхом роз'яснення норм права, які регулюють суперечливі правовідносини, так само, як і при судовому представництві, не передбачено в ЦПК України; по-друге, складання деяких процесуальних документів, наприклад, позовної заяви (заяви), хоча і врегульовано цивільним процесуальним законодавством, але фактично лежить за рамками цивільної процесуальної форми, оскільки, як відомо, для виникнення цивільних процесуальних правовідносин та у загалі цивільного судочинства замало факту подачі відповідного процесуального документа, у наявності повинен бути складний юридичний факт. Це, у свою чергу, свідчить про обмежений зміст правової допомоги, що надається органами та особами, яким законом надано право захищати права, свободи та законні інтереси інших осіб.

Інші ж умовиводи вченої не викликають сумнівів, але потребують деякого уточнення. Так, виходячи з аналізу ст. 26, 27, 45, 46 ЦПК України, простежується нелімітований характер правової допомоги у цивільному процесі, який означає можливість вчиняти процесуальні дії без спеціального на те дозволу, зовнішній вираз яких конкретно та чітко закріплені у процесуальному законі. Наприклад, звернення до суду з позовною заявою (заявою) органів державної влади або прокурор в інтересах держави має право не тільки пред'явити позов, а й подати касаційну скаргу. Однак деякі з них під контролем суду (реалізація процесуальних прав щодо укладання мирової угоди), адже здійснення цих дій фактично тягне певні негативні процесуальні наслідки. Крім того, з вказаного впливає також і непрофесійний характер правової допомоги у цивільному судочинстві тому, що від прокурора (виключно в інтересах держави), Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб цивільне процесуальне законодавство не вимагає постійного здійснення вказаної діяльності. Вона, як встановлено вище, є субсидіарною, тобто здійснюється час від часу.

Разом з тим, сьогодні неможливо обійтися без положень Конституції України, яка у п. 11 ст. 16-1 перехідних положень, серед іншого закріплює, що з 01.01.2019 року виключно прокурор або адвокат надаватимуть правову допомогу як у судах вищої інстанції, так і у судах нищої інстанції, а з 01.01.2020 року на них покладається обов'язок представляти інтереси органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Аналіз наведених положень дозволяє зробити висновок, що від імені органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та законні інтереси інших осіб, у цивільному процесі діятиме переважно адвокат, оскільки, враховуючи положення ст. 131-1 Конституції України, прокурор надаватиме правову допомогу тільки у виключних випадках. Це, як уявляється, не сприятиме ефективному захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав інших осіб, оскільки суб'єкт, зазначений у ст. 45 ЦПК України, вимушений буде додатково звертатися до адвоката з метою такого захисту, що, у свою чергу, тягнутиме збільшення строку необхідного для безпосереднього поновлення прав осіб.

По-четверте, розглянувши нормативні приписи ст. 12 і 56 ЦПК України, можна зробити висновок про належність особи, яка надає правову допомогу, до суб'єктів, уповноважених здійснювати останню, діяльність якої між іншим має професійний характер. Тобто виступає видом правової допомоги у цивільному судочинстві. Водночас у літературі підкреслюється, що її специфіка полягає лише у наданні консультацій [27]. Проте, виходячи з її цивільної процесуальної правосуб'єктності, вбачається, що така особа виключно може бути присутньою у залі судового засідання і надавати технічну допомогу у формуванні матеріалів справи. У той же час не прописано,

яким чином вона надає правову допомогу, а враховуючи спеціально дозвільний тип правового регулювання цивільного процесуального законодавства, існування у цивільному судочинстві такого суб'єкта (виду правової допомоги) не доцільно, оскільки не зрозуміло, яким чином надавати правову допомогу.

Таким чином, правова допомога у цивільному судочинстві залежно від правосуб'єктності може поділяється на: правову допомогу, що надається судовим представником, правову допомогу, що реалізується судом, правову допомогу, яка здійснюється через участь у процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та законні інтереси інших осіб, та правову допомогу, яка надається особою, що є фахівцем у галузі права.

Привертає увагу запропонований у літературі поділ правової допомоги, залежно від виникнення обов'язку щодо здійснення активних дій з надання такої допомоги на підставі угоди (договору) чи специфічного публічного уповноваження (юридичного обов'язку), на публічну, приватну та приватно-публічну [4, с. 136-137]. Так, публічний вид правової допомоги полягає у тому, що її надають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні установи та правоохоронні органи у силу своєї компетенції. Приватний вид вказаної допомоги стосується випадків, коли суб'єкт, який її надає, не пов'язаний публічним обов'язком, тобто приймає відповідне рішення самостійно. Приватно-публічний вид, умовно кажучи, має дуалістичну природу, адже, з одного боку, правова допомога надається на договірних засадах, а з іншого боку, пов'язана з особливим, публічним зобов'язанням, за якими суб'єкт, який надає таку допомогу, не може вільно обирати собі контрагента, наприклад, при безоплатній правовій допомозі.

У цілому, наведений поділ можна визнати прийнятним для цивільного судочинства. Так, як відомо, участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 45 ЦПК України) є субсидіарною діяльністю, яка впливає з функцій, покладених на них законом [27, с. 322], органів державної влади, які представляють у процесі відповідний органи (ч. 4 ст. 38 ЦПК України), та законних представників (ст. 39 ЦПК України) через те, що їх обов'язки можуть виникати, з-поміж іншого, із закону. Крім того, невизначеним лишається правова природа обов'язку особи, яка надає правову допомогу (ст. 56 ЦПК України), через відсутність чіткого законодавчого регулювання. Водночас існують і протилежні суб'єкти, які мають право надавати правову допомогу, на підставі цивільно-правових угод (ст. 40 ЦПК України).

Проте, на наш погляд, у частині виокремлення приватно-публічного виду правової допомоги він потребує уточнення, а саме цей вид слід виключити, оскільки, виходячи з системного аналізу положень ч. 4 ст. 42 ЦПК України, ч. 2 ст. 25 ЗУ «Про БПД», ч. 1 ст. 20 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ст. 33 Правил адвокатської етики, адвокат

все ж таки може відмовитися від публічного зобов'язання надавати правову допомогу безоплатно у цивільному судочинстві. Таку позицію займає і ЄСПЛ у своїй прецедентній практиці, однак, при цьому вимагаючи, щоб на національному рівні існували певні гарантії, наприклад, передбачено строк, у межах якого адвокат зобов'язаний повідомляти особу, якій надається правова допомога, про таку відмову [30; 31].

Уявляється, що поділ правової допомоги у цивільному судочинстві можна здійснювати й за іншими критеріями. Так, залежно від того, хто виступає ініціатором її надання можна виділяти: правову допомогу ініційовану особою, яка її потребує, та правову допомогу, яка надається за ініціативою інших осіб. До першого виду відносяться випадки, коли особі вказана допомога надається добровільним представником чи вона за своїм клопотанням отримує сприяння від суду у вигляді збільшення від сплати судових витрат або зменшення їх розміру тощо. До іншого виду правової допомоги належать законодавчо закріплені випадки, коли суб'єкти, визначені у ст. 45 ЦПК України, можуть звертатися до суду з певними процесуальними документами на захист порушених прав, свобод чи інтересів інших осіб. Як приклад, згідно зі ст. 240 Сімейного кодексу України [32], у справах про скасування усиновлення чи визнання усиновлення недійсним може звертатися орган опіки та піклування, прокурор тощо. Разом з тим, у рішенні «Менчинська проти Російської Федерації» ЄСПЛ хоча і вказав, що участь прокурора у процесі на боці однієї із сторін, беззаперечно, може бути виправданою, зокрема, коли це стосується захисту прав уразливих груп (дітей, інвалідів тощо) або якщо таким порушенням зачіпаються інтереси багатьох осіб чи захисту вимагають державні інтереси. Але у наведеному конкретному прецеденті його втручання у судочинство не можна вважати виправданим через порушення принципу процесуального рівноправ'я. Як наслідок, ЄСПЛ констатував порушення п. 1 ст. 6 Конвенції [33].

Наведена класифікація має не лише теоретичне значення, а й практичну користь, оскільки, за загальним правилом, правова допомога повинна надаватися тільки за ініціативи особи, яка її потребує. Всі інші випадки мають екстраординарний характер, оскільки суперечать як самій сутності поняття «правова допомога», так і основним засадам цивільного процесуального права, зокрема, принципу диспозитивності. Тобто існування у цивільному процесуальному законодавстві можливості надавати правову допомогу поза волею особи-отримувача такої допомоги має детально регламентуватися та мати вичерпний характер, а також передбачати додаткові процесуальні механізми безпеки, зокрема, якщо особі правова допомога надається за ініціативою іншого суб'єкта, то особі, яка її отримує, має забезпечуватися право відмовитися від зазначеної допомоги з одночасним припиненням (закриттям) провадження у справі. Однак, коли вказана допомога здійснюється за ініціативою самої особи-отриму-

вача зазначеної допомоги, у цьому разі, її відмова від правової допомоги не тягнучиме автоматичного закриття цивільної справи.

При цьому ми не беремо до уваги ситуацію, коли правова допомога надається законним представником, адже у особи, яка її отримує, відсутня така категорія, як «воля», а, у деяких випадках також органами та особами, визначеними у ст. 45 ЦПК України. Наприклад, з власної ініціативи позовну заяву про визнання шлюбу недійсним мають право пред'являти органи опіки та піклування, але за умови, якщо захисту потребують права та інтереси дитини, особи, яка визнана недієздатною, або особи, дієздатність якої обмежена (ст. 42 СК України).

На підставі вищенаведеного узагальнимо, що «видом правової допомоги» у цивільному судочинстві можна вважати окрему складову, яка виділяється серед інших однопорядкових правових явищ, на підставі конкретної спільної для них риси, що безпосередньо охоплюється поняттям «правова допомога». Правова допомога у цивільному судочинстві може поділятися на підставі різних критеріїв, зокрема, залежно від документа, що посвідчує повноваження суб'єкта, уповноваженого надавати правову допомогу, можна виділити безплатну та платну; за цивільною процесуальною правосуб'єктністю слід виокремлювати правову допомогу, що надається судовим представником, правову допомогу, що реалізується судом, правову допомогу, яка здійснюється через участь у процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та законні інтереси інших осіб, та правову допомогу, що надається особою, яка є фахівцем у галузі права; залежно від виникнення обов'язку щодо здійснення вказаної допомоги вирізняють публічну та приватну правову допомогу; залежно від того, хто ініціює надання правової допомоги, останню поділяють на правову допомогу ініційовану особою, яка її потребує, та правову допомогу, яка надається за ініціативою інших осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Николайченко О.В. Последствие несоблюдения гражданских процессуальных норм : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / О.В. Николайченко. – Саратов, 2007. – 210 с.
2. Правова допомога: Зарубіжний досвід та пропозиції для України / О.А. Банчук, М.С. Демкова. – К. : Факт, 2004. – 336 с.
3. Москвич Л.М. Эффективность судебной системы: концептуальный анализ : [монографія] / Л.М. Москвич ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Харків : ФІНН, 2011. – 384 с.
4. Панченко В.Ю. Юридическая помощь (вопросы общей теории) : [монографія] / В.Ю. Панченко. – Красноярск : Сиб. федер. ун-т, 2011. – 279 с.
5. Цивільний процес України : [монографія] / за ред. М.М. Ясинка. – Київ : Правова єдність ; Алерта, 2014. – 744 с.
6. Личко В.С. Поняття та види правової допомоги в Україні: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / В.С. Личко. – Одеса : [б. в.], 2013. – 24 с.
7. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост.: Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. – Москва : ИНФРА-М, 2009. – 570 с.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.

9. Словник української мови [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/forma> (дата звернення 19.01.2017р.).

10. Заботін В.В. Соціально-правові та доктринальні витоки права на правову допомогу у цивільному судочинстві / В.В. Заботін // Право і суспільство. – 2016. – № 2. – Ч. 2. – С. 39-46.

11. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

12. Личко В.С. Поняття та види правової допомоги / В.С. Личко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. ; Одес. нац. юрид. акад. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 50. – С. 419-425.

13. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16. – Ст. 1088 (07.05.2004).

14. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 51. – Ст. 2009 (15.07.2011).

15. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 62. – Ст. 2509 (23.08.2012).

16. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР // Офіційний вісник України. – 1998. – № 1. – Ст. 5 (22.01.1998).

17. Положення про регіональні представництва Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Наказ від 19.02.2013 № 14/02-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v4_02715-13?nreg=v4_02715-13&find=1&text=%E4%EE%F0%F3%F7&x=4&y=9#w11.

18. Науково-практичний коментар «Цивільного процесуального кодексу України» : станом на 1 січня 2012 р. / за заг. ред. В.В. Богатир. – Київ : Професіонал, 2012. – 752 с.

19. Справа за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 КПК України, ст.ст. 268, 271 КпАП України (справа про право вільного вибору захисника) : Рішення Конституційного суду України від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9361>.

20. Вільчик Т.Б. Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу та в Україні : [монографія] / Т.Б. Вільчик ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2015. – 400 с.

21. Шрамко Ю.Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 – Конституційне право; муніципальне право / Ю.Т. Шрамко ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – Київ : [б. в.], 2016. – 18 с.

22. Комаров В.В. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти : [навч. пос.] / В.В. Комаров, П.І. Радченко. – К. : УМК ВО, 1991. – 103 с.

23. Гусаров К.В. Проблемы гражданской процессуальной правосубъектности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / К.В. Гусаров. – Х. : Б. и., 2000. – 201 с.

24. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII // Офіційний вісник України. – 2016. – № 51. – Ст. 1799. – С. 8.

25. Грушицький А.І. Реалізація права на правову допомогу засудженими до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А.І. Грушицький ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2012. – С. 209.

26. Заборовський В.В. Професійна діяльність адвоката – це правова, юридична чи професійна правничка допомога? / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. – 2016. – Вип. 38. – Т. 2. – С. 140-145.

27. Сакара Н.Ю. Правова допомога у цивільному судочинстві : [підрозд. 3.5] / Н.Ю. Сакара // Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : [монографія] / за ред. В.В. Комарова. – Харків : Право, 2016. – С. 310-343.

28. Курс цивільного процесу : [підручник] / за ред. В.В. Комарова ; Національний університет «Юридична академія України ім. Я. Мудрого». – Х. : Право, 2011. – 1352 с.

29. Правосуб'єктність органів судової влади (Глава III. § 2) / К.В. Гусаров ; под ред. В.В. Комарова // Проблеми науки громадянського процесуального права. – Х. : Право, 2002. – С. 113-126.

30. Siałkowska v. Poland, no. 8932/05, ECHR 2007 / HUDOC [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://hudoc.echr.coe.int/rus#{"itemid":\["001-79887"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/rus#{).

31. Antonicelli v. Poland, no 2815/05, ECHR 2009 / HUDOC [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://hudoc.echr.coe.int/rus#{"itemid":\["001-92615"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/rus#{).

32. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – Ст. 273 (01.03.2002).

33. Menchinskaya v. Russia, no. 42454/02, ECHR 2009 / HUDOC [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://hudoc.echr.coe.int/rus#{"itemid":\["001-90620"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/rus#{).

УДК 347.12:(342.727:007)(477+4)

ПРОБЛЕМА ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ У КРАЇНАХ ЄС: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Костова Н.І., к. ю. н.,
доцент кафедри цивільного права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена аналізу одного з фундаментальних і суперечливих прав людини – права на інформацію. Прослідковано історію імплементації цього права в Європейському Союзі, вивчена його реалізація у Хартії Європейського Союзу про основні права людини. Обґрунтовано висновок, що право на інформацію має політико-правову, комплексну природу та з розвитком людського суспільства буде поступово розширюватися і коригуватися для забезпечення повноправної участі громадян у політичному, соціально-економічному та культурному житті.

Ключові слова: *Європейський Союз, право на інформацію, Хартія прав людини.*

Статья посвящена анализу одного из фундаментальных и противоречивых прав человека – права на информацию. Прослежена история имплементации этого права в Европейском Союзе, изучена его реализация в Хартии Европейского Союза об основных правах человека. Обоснован вывод, что право на информацию имеет политико-правовую, комплексную природу и с развитием человеческого общества будет постепенно расширяться и корректироваться для обеспечения полноправного участия граждан в политической, социально-экономической и культурной жизни.

Ключевые слова: *Европейский союз, право на информацию, Хартия прав человека.*

Kostova N.I. THE PROBLEM OF COMPLIANCE WITH THE RIGHT TO INFORMATION IN THE EU COUNTRIES: THE CIVIL AND LEGAL ASPECT

The article is devoted to the analysis of one of the fundamental and contradictory human rights – the right to information. The history of implementation of this right in the European Union is traced, its implementation in the The Charter of Fundamental Rights of the European Union is studied. The conclusion is substantiated that the right to information has a politico-legal, integrated nature and with the development of human society will gradually expand and be adjusted to ensure the full participation of citizens in political, socio-economic and cultural life.

Key words: *the European Union, right to information, the Charter of Human Rights.*

Постановка проблеми. Розвиток сучасних інформаційних технологій та розширення можливостей відстеження суспільних процесів є факторами актуалізації обраної теми. Сучасність і нагальна необхідність розгляду проблеми доступу до інформації в аспекті цивільного права багато у чому зумовлена стрімким визнанням інформації, провідним стимулом для розвитку багатьох сфер людської діяльності. Доступ до інформації в Європейському Союзі (далі – ЄС) регулює як національне законодавство окремих країн, так і загальноєвропейські правові акти. Фактично, окремі галузі права у Західній Європі визначають функціонування правових режимів інформації, характеризують об'єкт інформації, називають умови, при яких інформація підлягає законодавчому захисту.

Ступінь розробленості проблеми. Ця тема довгий час залишається у фокусі зарубіжних дослідників. Серед них можна назвати:

Г. Госпела (Howard Gospel) Г. Локвуда (Graeme Lockwood) і П. Вільмана (Paul Willman). Ці вчені вивчають проблеми реалізації права на інформацію, пов'язані з працевлаштуванням, а також дотриманням інших права трудящих.

Дослідження проблеми забезпечення цивільного права на інформацію останнім часом активно ведуться як в Україні, так і за її межами. Серед вітчизняних учених, які займаються даною темою, слід назвати В.В. Попко, який вивчав юридичну природу ЄС. Н.Б. Белоусова дослідила основні принципи, напрямки та особливості формування у цьому політичному об'єднанні інформаційного суспільства. Порівняльний аналіз міжнародної законодавчої бази, у тому числі, і по проблемах права на інформацію було проведено російськими вченими С.П. Євсєєвим, О.Г. Королем, В.В. Огурцовою. Е.Ф. Цокур вивчив питання співвідношення конституційного і цивільного підходів до права на інформацію.